

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Рік заснування 1996

Випуск 131

Правознавство

Збірник наукових праць

**Чернівці
“Рута”
2002**

ЗМІСТ

I. МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Козловський А.А.</i> Гносеологічна сутність права	5
<i>Зайцева В.І.</i> Соціологія норм права	9
<i>Нелін О.</i> До питання про спадкове право Київської Русі	13
<i>Ковальчук О.М.</i> Нормативно-соціологічний напрям у працях Є.В.Спекторського (1875-1951)	17

II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Корчак Н.М.</i> Цілі та історичні витоки антимонопольних норм	22
<i>Процьків Н.М.</i> Правові питання розірвання цивільно-правового договору за ініціативою однієї сторони	26
<i>Шевчук Л.В.</i> Правосуб'єктні передумови заповіту як односторонньої угоди	30
<i>Спасибо-Фатеева І.В.</i> Власність як категорія цивільного і податкового права	35
<i>Блюмхардт О.</i> Управління акціонерним товариством (правовий аспект)	38
<i>Гетманцев О.В.</i> Співвідношення понять “цивільна процесуальна правоздатність” і “цивільна процесуальна правосуб'єктність”	42
<i>Гетьманцева Н.Д.</i> Договір як засіб регулювання відносин по найманій праці	47
<i>Гасцька-Колотило Я.З.</i> Про поняття сільськогосподарського кооперативу	51
<i>Никифоров В.М.</i> Страхування цивільної відповідальності за якість продукції	55

III. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>Струтинська-Струк Л.В.</i> Міжнародно-правове регулювання поводження із генетично модифікованими організмами	58
<i>Ней Н.С.</i> Актуальні питання розвитку теорії управління як юридичної науки	62
<i>Тищенко М.М.</i> Про правовий статус понять та спеціаліста в провадженні по справах про адміністративні правопорушення	67
<i>Савченко Л.А.</i> Здійснення контрольних заходів контрольно-рахунковими органами (порівняльний аналіз законодавства України і зарубіжних країн)	69
<i>Орлюк О.П.</i> Правові засади функціонування платіжних систем	74
<i>Кучерявенко М.П.</i> Правова природа податку	79
<i>Гаврилюк Р.О.</i> Припинення дії норм податкового права	84
<i>Гусейніков Ю.В.</i> До питання про трансформації ВЕЗ в Україні	93

IV. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ. ПРОКУРАТУРА

<i>Якимчук М.К.</i> Акти управління в органах прокуратури: класифікація та особливості змісту	97
<i>Ніндинова В.І.</i> Прокуратура України з найдавніших часів до I половини XVIII ст.	103
<i>Цвігун Д.П.</i> Адміністративний догляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі	107
<i>Савицький Д.О.</i> Особливості процесу збирання доказів у справах з протокольною формою досудової підготовки матеріалів	111
<i>До наших авторів</i>	115

ПРАВОВІ ПИТАННЯ РОЗІРВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ІНІЦІАТИВОЮ ОДНІЄЇ СТОРОНИ

На сьогодні основним способом розірвання договору є угода сторін, тому що вона найбільше відповідає природі договору в силу того, що всі взаємовідносини сторін базуються на основі взаємної згоди. У випадку розірвання договору за угодою сторін існує вираження волі всіх сторін, які бажають саме так припинити відносини, що між ними існували. Коли ж договір розривається за ініціативою однієї зі сторін, то на закінчення розвитку договірних відносин спрямована воля тільки цієї сторони при запереченні чи пасивності іншої. У будь-якому випадку чітко виділяється зацікавлена і незацікавлена сторони. А там, де зустрічаються різні волевиявлення, то є загроза порушення інтересів тієї чи іншої сторони. Як указував Ю.В. Тихонравов, право виконує функцію розмежування людських інтересів, тобто певним чином упорядковує відносини між людьми, чим приносить користь суспільству [9, с.71]. Тому розірванню договору за ініціативою однієї сторони закон приділяє максимум уваги. Тим більше, розірвання договору у зв'язку з відсутністю погодження волі сторін з даного питання виходить за рамки нормального розвитку договірного процесу.

Майже необмежена можливість розірвати договір своєю угодою базується на принципі свободи договору, тому такі цивільно-правові відносини, як правило, базуються на диспозитивних началах. Але при бажанні лише однієї сторони вийти з договірних правовідношення опиратися на принцип свободи договору вже не можна. Подібне розірвання зачіпає майнові інтереси контрагента. Свобода одного починається там, де закінчується свобода іншого. Теоретично, праву однієї сторони розірвати договір протистоїть право іншої сторони на збереження існуючих між ними відносин. До того ж завжди питання про розірвання договору виникає у зв'язку з недобросовісною поведінкою однієї зі сторін. Прикладом є розірвання договору у зв'язку з істотними порушеннями умов договору.

Необхідність детального правового регулювання розірвання договору за ініціативою лише однієї сторони пояснюється і тим, що може виникнути конфліктна ситуація при зіткненні

інтересів. Даний конфлікт, як правило, породжується порушенням договору іншою стороною. Але конфлікт може виникнути і в тих випадках, коли не було порушення договірних умов, але одна зі сторін відмовила розірвати договір (наприклад, у зв'язку з істотними змінами обставин, з яких сторони виходили при укладенні договору). Так, зокрема, ст. 270 ЦК передбачає право наймача вимагати розірвання договору майнового найму, якщо майно в силу обставин, за які наймач не відповідає, виявиться в стані, непридатному для користування. В даному випадку ініціатор розірвання договору впевнений, що відповідно до закону у нього є право достроково припинити договірні відносини, і що це право зацікавлена сторона відмовляється визнати.

Розрізняють дві різновидності розірвання договору за ініціативою однієї зі сторін. Перша – це розірвання договору в судовому порядку. Вона є основою. Право звернутися в суд з позовом про розірвання договору у сторони є завжди – це конституційне право. Крім того, в окремих випадках необхідно дотримуватись умов ст.11 Господарського процесуального кодексу, тобто досудового врегулювання спору. Вимоги сторони про розірвання договору буде задоволено судом, якщо вона доведе, що у неї є право вимагати розірвання договору. Хоча сторона може і скористатися цим правом, тобто вимагати розірвання договору чи ні – це її приватна справа, однак у тих випадках, коли договірні відносини зачіпають публічні інтереси, закон може передбачати не право, а обов'язок вимагати розірвання договору. Це характерно для договорів приватизації державного майна.

Крім того, законодавець чітко зазначає в яких випадках розірвати договір можна лише в судовому порядку, так, зокрема, договір оренди державного чи комунального майна можна розірвати за ініціативою однієї сторони лише через звернення до суду. І таких випадків більшість, коли мова йде про розірвання договору між юридичними особами.

Другий різновид розірвання договору за ініціативою однієї сторони – це одностороннє розірвання, яке здійснюється без участі суду в

формі односторонньої відмови від виконання договору. Мається на увазі повна одностороння відмова від виконання договору, оскільки часткова відмова веде не до розірвання, а до зміни договору. У випадку повної односторонньої відмови від договору, коли така відмова допускається законом або угодою сторін, договір вважається розірваним. Для того щоб договір припинив свою дію, стороні досить лише заявити контрагенту про відмову від виконання договору.

Можливість односторонньої відмови, як правило, допускається імперативними нормами. Таке право має страхувальник у договорі страхування, комітент – у договорі комісії (ст.412 ЦК), поклажадавець – у договорі схову (ст.415 ЦК), повірений або довіритель у договорі доручення (ст.392 ЦК).

Але право вимагати розірвання договору і право розірвати договір своїм волевиявленням з'являється у сторони лише при наявності відповідних юридичних фактів – підстав розірвання договору. Таких підстав є декілька, тому необхідно більш детально їх розглянути.

1. Істотне порушення умов договору як підстава розірвання договору. Нині діючий Цивільний кодекс окремо не передбачає дану підставу для розірвання договору як загальну. Але при аналізі норм, які регулюють окремі види договорів, така підстава характерна для будь-якого договору. На відміну від нашого законодавства, Цивільний кодекс Російської Федерації в п.2 ст.450 прямо визнає підставою розірвання договору його істотне порушення, тобто таке, яке тягне для іншої сторони таку шкоду, що вона в значній мірі позбавляється того, на що вправі розраховувати при укладенні договору.

Також у нашому законодавстві немає поняття “істотне (суттєве) порушення”. Таке визначення дане в ст.25 Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів. Але Конвенція не допускає розірвання договору у випадках, коли сторона, яка порушила умови договору, не передбачала такого результату. До істотного порушення також відносять наявність збитків.

Збитки – це об'єктивне зменшення будь-яких майнових благ кредитора, яке пов'язане з утиском його інтересів як учасника певних суспільних відносин і яке виражається у зроблених ним витратах, у втраті або пошкодженні його майна, у втраті доходів, які він повинен був отримати [3, с.284]. Але сам по собі значний розмір збитків ще не дає права визнати дане порушення істотним. Для того щоб компенсувати

такі збитки, буває досить застосування заходів майнової відповідальності, які покладаються на порушника. Визначаючи те чи інше порушення істотним, а значить таким, що дає право вимагати розірвання договору, суд повинен з'ясувати, “чи є дійсно істотною різниця між тим, на що вправі була розраховувати сторона при укладенні договору, і тим, що в дійсності змогла отримати” [5, с.443]. Тому при вирішенні питання необхідно з'ясувати, які конкретно цілі ставила перед собою сторона в момент укладення договору.

Деякі норми ЦК безпосередньо вказують на істотні порушення тих чи інших договорів. Так, зокрема, відносно договору купівлі-продажу істотним вважається передача товару з недоліками (ст.234 ЦК), в договорі майнового найму – погіршення стану майна навмисно або з необережності (ст.269 ЦК). Але в першому випадку звернення до суду є необов'язковим. Отже, коли законом надано право на односторонню відмову від виконання, порушення договору є істотним.

За загальним правилом істотне порушення договору є підставою для його розірвання тільки після того, як порушення фактично здійснено. Але в деяких випадках законодавець, як виняток, визнає, що несправедливо заставляти одну сторону пасивно чекати виконання контрагентом своїх обов'язків за договором, при наявності даних, які вказують на те, що він їх не виконає належно. Наприклад, замовник має право розірвати договір, якщо підрядчик своєчасно не приступить до виконання договору або виконує роботу так повільно, що закінчення її в строк стає неможливим (ст.347 ЦК). У подібних випадках можна говорити про очікуване істотне порушення договору. Однак відносно інших договорів говорити про порушення поки не настав строк виконання договірних зобов'язань, як правило, не можна.

Динамічність сучасного цивільного обігу вимагає прийняття оперативних рішень. Інакше сторона може понести невиправдані збитки внаслідок своєї пасивності. Тому необхідно в законодавство внести норму, яка надавала б можливість стороні вимагати розірвання договору у випадку, якщо після укладення договору виникнуть обставини, які свідчать про те, що одна зі сторін здійснює істотне порушення договору. Така норма буде мати загальний характер і надасть сторонам договорів можливість захистити свої економічні інтереси при наявності очікуваного порушення. Крім того, розірвання договору в подібній ситуації можна вважати одним зі спо-

собів самозахисту цивільних прав, можливість застосування якого буде здійснювати стимулювання контрагента [6, с.14-17].

Як правило, істотність порушення визначається судом. Сторона, яка стверджує, що її контрагент допустив істотне порушення договору, повинна довести не тільки сам факт порушення, але і його істотний характер, за винятком тих випадків, коли порушення згідно із законом вважається істотним. Істотне порушення договору є підставою для його розірвання незалежно від будь-яких інших супутніх обставин, якщо інше не передбачено законом чи договором. У деяких випадках винній стороні надається можливість виправити допущені порушення і цим уникнути розірвання договору.

Досить часто висновок про наявність істотного порушення договору необхідно робити на основі аналізу норм законодавства, які безпосередньо не присвячені порушенню договору і його розірванню на цій підставі. Так, до господарського суду звернувся житлово-будівельний кооператив з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю про розірвання договору підряду на будівництво житлового будинку. Позивач вважав, що відповідач допустив істотні порушення договору, які проявилися в перевищенні кошторисної вартості будинку. Відповідач заперечував проти позову, посиляючись на подорожчання будівництва наслідок інфляції. Прямой вказівки на те, що вказані дії контрагента є істотним порушенням у ЦК немає. Але, аналізуючи положення ст. 353 ЦК, суд прийшов до висновку, що перевищення кошторису будівництва є істотним порушенням договору, оскільки підрядчик зобов'язаний здійснити будівництво і пов'язані з ним роботи у відповідності з кошторисом, який визначає ціну роботи. Якщо ж вартість робіт перевищує кошторис, то підрядчик повинен завчасно попередити про це замовника. А оскільки підрядчик це не зробив, то цим істотно порушив договір.

2. Істотна зміна обставин як підстава розірвання договору. На сьогодні істотна зміна обставин договору не передбачена в нашому законодавстві, на відміну від законодавства інших країн. У вітчизняній юридичній літературі прийняті на Заході концепції, які виправдовували вихід сторони при певних обставинах з договору, як правило, критикувалися. Так І.Б. Новицький і Д.М. Генкін писали: "Така практика, звичайно, означає послаблення сили договорів, а разом з тим і послаблює начала законності. Відкриваючи суду можливість на свій розсуд звільнити сторо-

ну в договорі від зобов'язань у зв'язку зі зміною обставин, така практика допустила свавілля в застосуванні закону і створила невпевненість у стабільності договірних відносин, тим більш стороною, яка страждає, є більш слабкий контрагент" [7, с.12]. Уперше проблему зміни обставин як підстави розірвання договору стала досліджувати в 60-х роках XX століття З.М. Заменгоф [8, с.68-94]. Однак і пізніше законодавство не регулювало розірвання договору у зв'язку зі зміною обставин. Тому що в умовах планової економіки особливої необхідності в такому регулюванні не було.

Інша справа – ринкова економіка, особливо на стадії її формування. Ринковій економіці притаманна нестабільність. Тому і необхідно врегулювати розірвання договору у зв'язку з істотними змінами обставин. Але підставою для розірвання договору є не будь-яка зміна обставин, а тільки істотна. Обставини в даному випадку змінюються настільки, що якби сторони могли це передбачити, договір взагалі не був би укладений або укладений на інших умовах. У подібній ситуації мова йде не про неможливість виконання договірних зобов'язань, а про крайню ускладненість. Виконати договір за таких умов у принципі можливо, але не вигідно для сторони і цим втрачається значення вступу в договірні відносини, які, за загальним правилом, повинні бути взаємовигідними.

Виникає питання: чи не суперечить дана ситуація принципу обов'язковості виконання сторонами обов'язків, які вони взяли на себе? На нашу думку, ні, тому що сторони, при укладенні договору в тих чи інших економічних, політичних, соціальних умовах, зазвичай передбачають виконувати його в тих же умовах, якщо вони не домовились про інше. Тому у випадку, коли ці умови кардинально змінилися, сторони фактично опинилися в новій ситуації, на яку договір не був розрахований. У зв'язку з цим вимога кредитора до свого контрагента про належне виконання договору може розглядатись як корисливе використання ситуації, яка склалася на шкоду іншій стороні. Така поведінка – фактично зловживання правом. Якщо такий договір сторони не розірвуть за угодою, то спір можна розглянути в судовому порядку. Але в такому випадку необхідно встановити не лише наявність істотних змін обставин, з яких сторони виходили при укладенні договору. Необхідно також установити й інші умови. По-перше, укладаючи договір, сторони виходили з того, що така зміна обставин не відбудеться, тобто сторони це не передбачали і не

могли передбачити. По-друге, зміна обставин зумовлена причинами, яким зацікавлена особа не могла перешкодити після їх виникнення. Потретьє, виконання договору на попередніх умовах порушило б відповідні договору співвідношення майнових інтересів сторін і спричинило б для зацікавленої сторони таку шкоду, при якій вона позбавилася б того, на що розраховувала при укладенні договору. По-четверте, зі звичаїв договору обороту або суті договору не випливає, що ризик зміни обставин несе зацікавлена сторона. Оскільки не існує законодавчого закріплення такої підстави для розірвання договору, то і немає судової практики.

У багатьох зарубіжних країнах, наприклад, Німеччині, істотна зміна обставин є підставою не для розірвання (як у Росії), а для зміни договору. Розірвання допускається лише як виняток.

3. Деякі підстави розірвання договору не входять у рамки істотного порушення договору. В першу чергу необхідно виділити договір про приєднання, умови якого визначені в формулярах або інших стандартних умовах і можуть бути прийняті іншою стороною шляхом приєднання до запропонованого договору в цілому. Договір приєднання сам по собі не представляє окремих видів договору, оскільки в формі договору про приєднання можуть укладатися договори різних видів. Особливість полягає в укладенні договору. Інша сторона може або укласти запропонований їй договір, не обговорюючи його умов, або відмовитися від укладення договору. А тому необхідно передбачити особливі підстави розірвання такого договору. Іншою підставою може бути

реорганізація юридичної особи або зменшення статутного капіталу.

Отже, сторони можуть узгодити в своєму договорі будь-які підстави розірвання договору, які не суперечать закону.

Список літератури

1. **Цивільний кодекс** (18.07.63 р.) // Право України. – 1993, №11-12.
2. **Господарський процесуальний кодекс** України // Кодекси України. У 2-х томах. Т.1. – К.: "ІнЮре". – 1997.
3. **Цивільний кодекс** України. Науково-практичний коментар. / Під заг. ред. Є.О. Харитонов. – Х.: ООО "Одісей", 2000.
4. **Віденська Конвенція** про міжнародний договір купівлі-продажу товарів. – 1980 р.
5. **Брагинский М.И., Витрянский В.В.** Договорное право. Общие положения. – М.: Издательство "Статут", 1997.
6. **Витрянский В.В.** Судебная защита гражданских прав. Автореф. дисс. докт. юрид. наук. – М., 1996.
7. **Генкин Д.М., Новицкий И.Б.** Предисловие редакторов к «Л. Энексерус. Курс германского гражданского права». – М.: Из-во иностранной литературы, 1950.
8. **Заменгоф З.М.** Изменение и расторжение хозяйственных договоров. – М.: «Юридическая литература», 1967.
9. **Тихонравов Ю.В.** Основы философии права. – М.: «Вестник» - 1997.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2001 р.

N.M. Protskiv

THE LEGAL ASPECTS OF CANCELLATION OF THE AGREEMENT BEHIND THE INITIATIVE OF ONE OF THE PARTIES

Summary

The cancellation of the agreement behind the initiative of one of the parties is possible in case of material breach of the terms and conditions of contract or in cases of essential changes of circumstances.